

राष्ट्रिय बीउ बिजन नीति, २०५६

१. पृष्ठभूमी

उच्च गुणस्तरको बीउ बिजनको प्रभावकारी वितरण प्रक्रियालाई कृषि उत्पादन वृद्धिको लक्षित उपलब्धी हाँसिल गर्न ठूलो टेवा पुग्दछ । कृषक वर्गलाई उपयुक्त बीउ बिजन समसामयिक रुपमा उपलब्ध गराउनका लागि हालसम्म विभिन्न प्राविधिक गतिविधि विद्यमान रहेको भए तापनि ती गतिविधिहरूबाट वञ्चित रुपमा उपलब्धीहरू हाँसिल हुन सकेका छैनन् ।

उच्च गुणस्तरको बीउ बिजन उत्पादन, प्रशोधन तथा परीक्षण व्यवस्था मिलाई गुणस्तरयुक्त बीउ बिजन सु-व्यवस्थित रूपले उपलब्ध गराई सर्वसाधारण जनताको सुविधा तथा आर्थिक स्थिति सुदृढ गर्न वान्छनीय भएअनुरूप बीउ बिजन ऐन, २०४५ को व्यवस्था गरिएको छ । यसै ऐन अर्न्तगत बीउ बिजन नियमावली, २०५४ पनि जनसमक्ष आइसकेको छ । यो पक्षलाई दीर्घकालीन कृषि योजनाले प्रविधि क्षेत्रभित्र पर्ने र बीउको योगदान विशेष महत्वपूर्ण हुने भन्ने कुरालाई स्वीकार गरेको छ । यस्तो स्वीकारोक्तिलाई अब संस्थागत र कार्यक्रमगत व्यवस्थाबाट व्यवहारमा प्रभावकारी बनाउनु आवश्यक देखिएको छ ।

उपर्युक्त आवश्यकतालाई विचार गरी दीर्घकालीन योजनाले राखेको कृषि विकासको लक्ष्य अनुरूप आर्थिक उपलब्धी हाँसिल गर्ने उद्देश्यले यो बीउ बिजन नीति प्रस्तुत गरिएको छ ।

२. उद्देश्यहरू :

- २.१ विभिन्न बालीको आवश्यक गुणस्तरीय तथा परिमणात्मक बीउ बिजन सुव्यवस्थित रूपले उपलब्ध गराउने ।
- २.२ गुणस्तरीय बीउ उत्पादन गरी निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने ।
- २.३ विद्यमान अन्तराष्ट्रिय विश्व व्यापारलाई दृष्टिगत गरी बीउ व्यवसायलाई प्रभावकारी बनाउने ।

२.४ नेपालको आफ्नै विशेषतापूर्ण बीउहरूको आनुवांशिक (Genetic) चरित्रलाई अक्षुण्ण र सुरक्षित राख्ने तथा सो उपरको अधिकार सुरक्षण गर्ने काममा अन्य सम्बन्धित निकायसित समन्वय गर्ने ।

३. नीति :

३.१ जातीय विकास तथा सम्बर्द्धन

३.१.१ जातीय विकास तथा सम्बर्द्धनको कार्य सरकारी सतरबाट गर्दै आएकोमा भविष्यमा यो कार्य गैरसरकारी तथा निजी क्षेत्रबाट समेत गराइने ।

३.१.२ जातीय विकासमा संलग्न हुन चाहने निकायले आफ्नो पूर्वाधारको अवस्था र औचित्यको पूर्व जानकारी गराएपछि मात्र जातीय विकासमा संलग्न हुन पाउने व्यवस्था मिलाइने ।

३.१.३ कृषि अनुसन्धानबाट विकसित नयाँ जातहरू कृषकस्तरममा वितरण हुनुअघि जात अनुमोडन, उन्मोचन तथा पंजीकरणको कार्य राष्ट्रिय बीउ विजन समिति (यसपछि यस नीतिमा “समिति” भनिएको) बाट गरिनेछ ।

३.१.४ प्राविधिक दृष्टिकोणले कुनै जात अनुपयुक्त ठहर भएमा यसको नाम पञ्जीकरणबाट हटाउने र सोको जानकारी कृषकलाई दिने व्यवस्था उपर्युक्त समितिले मिलाउनेछ ।

३.१.५ जातीय विकासको सिलसिलामा स्थानीय जातको ठूलो महत्व हुन्छ । यसकारण कृषि जैविक विविधता संरक्षण (Agro-Bio-diversity Conservation) र जातको स्वामित्वको अधिकार (Variety Rights) स्थापना गर्ने ।

३.१.६ बीउको विकास र उत्पादन बढाउन सरकारी तथा निजी क्षेत्रलाई राष्ट्रिय वा अन्तराष्ट्रिय बीउ व्यवसायीहरूसँग संयुक्त भई कार्य गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ ।

३.२ बीउ वृद्धि

- ३.२.१ बीउ उत्पादन प्रणाली अर्थात न्यूक्लियस/प्रिवेशिक, प्रजनन, मूल र प्रमाणित तथा उन्नत बीउ उत्पादन प्राणीलाई कृषकहरूको माग अनुसारको परिणाममा उपलब्ध हुनसक्ने गरी उत्पादनमा निरन्तरता दिइनेछ ।
- ३.२.२ उच्च मूल्यका बीउहरू उत्पादन गरी निर्यात प्रवर्द्धन गरिनेछ ।
- ३.२.३ न्यूक्लियस तथा प्रजनन बीउको गुणात्मक सम्बर्द्धन (Maintenance) तथा परिमाणात्मक उत्पादनको जिम्मेवारी प्रजनन (Breeder) मा निहित रहने छ । बीउको गुणात्मक सम्बर्द्धन तथा परिमाणात्मक उत्पादनको योजना तथा सोको व्यवस्था उपयुक्त समितिले मिलाउनेछ ।
- ३.२.४ मूल बीउ उत्पादनको कार्य सरकारीस्तर लगायत गैर सरकारी तथा निजी क्षेत्रमा उत्पादन गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ । मूल बीउ उत्पादन गर्न आवश्यक पर्ने प्रजनन बीउ (Breeder Seed) उपलब्ध गराउनका लागि प्रजनन बीउ उत्पादकहरू र मूल बीउ उत्पादकहरूको लागि आवश्यक पर्ने गरी परिमाणात्मक वासलात समितिले तयार गरी सोको आधारमा आवश्यक बीउ विजन उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरिनेछ ।
- ३.२.५ प्रजनन बीउको माग सम्बन्धित निकायले राष्ट्रिय बीउ विजन समितिलाई अग्रिम जानकारी दिनेछ । यस सम्बन्धको कार्य योजना समितिले बनाउनेछ ।
- ३.२.६ उपरोक्त अनुसार नै प्रमाणित तथा उन्नत बीउ उत्पादनको कार्य गर्न चाहिने मूल बीउको आवश्यक परिमाणबारे राष्ट्रिय बीउ विजन समितिलाई अग्रिम जानकारी सम्बन्धित निकायले दिने र राष्ट्रिय बीउ विजन समितिले यस सम्बन्धमा व्यवस्था मिलाइनेछ ।
- ३.२.७ स्थानीय स्तरमा बीज वृद्धि कार्यक्रमको लागि सरकारी तथा गैर-सरकारी क्षेत्रबाट उन्नत बीउ उत्पादन गर्न सम्भाव्यता सहितको प्रस्ताव आएमा स्रोत बीउको व्यवस्था राष्ट्रिय बीउ विजन समितिले मिलाउनेछ ।

३.२.८ बीउ उत्पादन गर्दा बीउ बालीको प्रकार र जात अनुसार क्षेत्र निर्धारण र रजिष्टर्ड बीउ उत्पादन (Registered Seed grower) को स्थापना गरी बीउ उत्पादन करारको आधारमा उत्पादन गर्ने व्यवसायीलाई प्राथमिकता दिइनेछ ।

३.३ गुणस्तर नियन्त्रण :

३.३.१ हालसम्म बीउ प्रमाणीकरण (Seed Certification) र यथार्थ संकेत पत्र (Truthful Label) लगाएर बीउ गुणस्तर नियन्त्रण गर्ने प्रावधान रहेकोमा अब आइन्दा गुणस्तर घोषित बीउ पद्धति (Quality Declared Seed System) समेत अपनाई बीउको गुणस्तर नियन्त्रण गरिनेछ ।

३.३.२ बीउको गुणस्तर कायम गर्न बीउ बिजन परीक्षण, बीउ विश्लेषण, बीउको नमूना संकलन, बीउ बाली निरीक्षण जस्ता विभिन्न कार्यहरू नेपाल सरकारबाट तोकिए बमोजिम, सरकारी, गैरसरकारी तथा निजी क्षेत्रबाट गराइनेछ । सो कार्यको अनुगमन बीउ बिजन गुणस्तर नियन्त्रण कार्यालयले गर्ने गरी व्यवस्था मिलाइनेछ ।

३.४ बीउ बिजन व्यवसायमा निजी क्षेत्रको संलग्नता अभिवृद्धि :

३.४.१ विभिन्न सरकारी र अर्धसरकारी निकायमा रहेका प्रशोधन एकाई र बीउ भण्डार सुविधाहरू माग भए अनुसार निजी क्षेत्रलाई उपलब्ध गराइनेछ । यसरी सुविधा उपयोग गरेवापत सेवा शुल्क लिइनेछ ।

३.४.२ नेपाल सरकारमा दर्ता भएका बीउ उत्पादक, बीउ व्यवसायीहरूलाई गुणस्तरीय बीउ बन्धकी (Seed Pledging) गर्दा व्याजको रूपमा ठूलो धनराशी खर्च हुन्छ । फलस्वरूप मूल्य उच्च हुन जाने हुँदा यस्तो बीउ कृषकले उपयोग गर्न सक्दैनन् । हाल यस्तो स्थिति विद्यमान छ । यस स्थितिको अन्त्य गरी उन्नत बीउ अधिकतम प्रयोग गरी राष्ट्रिय खाद्य सुरक्षा सुनिश्चित गर्नका लागि बीउ बन्धकी प्रणाली सुदृढीकरण गर्नुपर्ने हुन्छ । अतः बीउ बन्धकी राखी भण्डार

गरिएको गुणस्तरीय बीउ भण्डारण गर्दा लाग्ने ब्याजको केही अंश नेपाल सरकारले व्यहोर्नेछ ।

३.४.३ बीउ विजन व्यवसायमा सथनीय कर तथा भन्सार महशुलमा सहूलियत दिइनेछ ।

३.४.४ निजी क्षेत्रका व्यवसायीहरूलाई तालिम तथा अन्य सीप विकासका अवसरहरू उपलब्ध गराइनेछ ।

३.४.५ अन्य प्राथमिकता क्षेत्रमा परेका वा कृषि उद्योगहरू भै दर्ता भएका बीउ विजन कम्पनीहरूलाई पनि औद्योगिक विकास ऐन, २०३८ ले दिएको सहूलियत राष्ट्रिय बीउ विजन समितिको सिफारिसको आधारमा उपलब्ध गराइनेछ ।

३.४.६ गुणस्तरीय बीउ विजनको प्रचार प्रसारका लागि निजी क्षेत्रलाई सहयोग पुर्याउन विभिन्न सञ्चार माध्यमहरूबाट विज्ञापन गराउन चाहेमा राष्ट्रिय बीउ विजन समितिको सिफारिसमा प्रचारप्रसार वापत विज्ञापनका लागि नेपाल सरकारले आवश्यक सहयोग गर्नेछ ।

३.५ आपूर्ति व्यवस्था :

३.५.१ बीउको माग, आपूर्ति र निजी तथा सरकारी क्षेत्रको उत्पादनको अध्यावधिक रेकर्ड राख्ने र सोको जानकारी समितिबाट कृषकस्तर सम्म पुर्याउने प्रभावकारी कार्य गरिनेछ ।

३.५.२ आपूर्ति स्थितिलाई निरन्तरता दिनका लागि राष्ट्रियस्तरमा जगेडा बीउको (Buffer Stock) व्यवस्था गरिनेछ ।

३.५.३ बीउ व्यवसायलाई प्रवर्द्धन गर्नको लागि शीत भण्डार निर्माण तथा सञ्चालन गर्न सहूलियत दिइनेछ ।

३.५.४ रोगरहित बीउ बेर्नाको उत्पादन वृद्धि गर्न सरकारी, गैरसरकारी र निजी क्षेत्रमा टिस्यू कल्चर जस्ता आधुनिक Bio-Technology प्रविधिको प्रयोगमा जोड दिइनेछ ।

- ३.५.५ खाद्य सुरक्षासँग आबद्ध बालीको बीउ विजनको अतिरिक्त घाँस, पुष्पवाली तथा अन्य बीउ उत्पादन र वितरणमा पनि जोड दिने व्यवस्था मिलाइनेछ ।
- ३.५.६ यातायातको सुविधा अझै नपुगेको क्षेत्रको (पहाडी भेगमा) बीउ विजन आपूर्ति सुदृढ गर्न निम्न बमोजिमको व्यवस्था गरिनेछ ।
- ३.५.६.१ भौगोलिक विकटतालाई ध्यानमा राख्दै निजी क्षेत्रका उत्पादक र विक्रेताको संलग्नतामा बीउ विजन आपूर्ति गर्ने कार्यक्रमलाई बढाइनेछ ।
- ३.५.६.२ दुर्गम पहाडी क्षेत्रमा बीउ विजन कार्यक्रम सुचारु सञ्चालन गर्नको लागि कृषक समूह बनाई कार्य सञ्चालन कोषको व्यवस्था गरिनेछ ।
- ३.५.६.३ सो कार्यक्रम सञ्चालनको लागि श्रोत केन्द्रदेखि बीउ उत्पादन स्थलसम्म बीजवृद्धिको लागि लगिने श्रोत बीउ ढुवानीमा सहूलियत तथा प्रविधिक सेवा दिने व्यवस्था गरिनेछ ।

३.६ संस्थागत सुदृढीकरण :

- ३.६.१ राष्ट्रिय बीउ विजन समितिको सचिवालयको सुदृढीकरणको लागि आवश्यक जनशक्ति र श्रोतसाधनको व्यवस्था गरिनेछ ।
- ३.६.२ गुण नियन्त्रण कार्य गर्न बीउ विजन गुणस्तर नियन्त्रण कार्यालयको स्थापना र आवश्यक जनशक्तिको व्यवस्था गरिनेछ ।
- ३.६.३ बीउ विजन परीक्षण गर्ने सरकारी प्रयोगशालाको साथै गैरसरकारी वा निजी क्षेत्रमा बीउको गुणस्तर परीक्षण गर्न बीज परीक्षण प्रयोगशाला स्थापना गर्न दिइनेछ ।
- ३.६.४ बीउ बन्धकी (Seed Pledging) व्यवस्था सक्षम राख्न संस्थागत व्यवस्था मिलाइनेछ ।
- ३.६.५ बीउ व्यवसायमा संलग्न अर्धसरकारी निकायलाई विस्तारै व्यवसायीकरण गर्दै लैजाने कार्य गरिनेछ ।

३.६.६ बीउ अनुसन्धान तथा बीउ उत्पादन संलग्न सरकारी निकायहरूको संस्थागत सुदृढीकरण गर्दै लैजाने गरिनेछ ।

३.७ जैविक/आधुनिक प्रविधि :

३.७.१ विश्वमा बीउ विजनसँग सम्बन्धित अत्याधुनिक प्रविधिहरू विकास भएर प्रयोग भइरहेका छन् । यसैले नेपालमा पनि जैविक प्रविधि (Bio-technology) अथवा आनुवांशिक परिवर्तन (Genetic Engineering) आदि प्रणालीहरूबाट उत्पादन हुने GMO, Transgenic Plants तथा तन्तु विज्ञान (Tissues Culture) आदि विषयहरूमा पनि अध्ययन तथा अनुसन्धान गरिनेछ ।

३.७.२ वाह्य देशहरूबाट उपरोक्त अनुसारका बीउ विजन तथा विरुवाहरू नेपालमा भित्र्याउँदा यस सम्बन्धी सक्षम सरकारी निकायको निगरानीमा अध्ययन अनुसन्धान गरी यिनीहरूबाट जीव र वातावरणमा प्रतिकूल असर नपर्ने प्रमाणित भएपछि मात्र आम जनताको उपभोगको लागि परिचालन गरिनेछ ।

३.७.३ सर्वसाधारण जनताको भलाइलाई ध्यानमा राखी नेपालको वस्तुस्थितिमा उपयुक्त हुने जैविक सुरक्षा नियमावलीहरू (Bio-Safety) तयार गरी लागू गरिनेछ ।

३.७.४ अत्याधुनिक प्रविधिहरूको विकास गर्न नेपालमा चरणबद्ध रूपमा जनशक्ति तथा भैतिक पूर्वाधार तयार गर्दै लगिनेछ ।